

KORFA

N É P E S E D É S I H Í R L E V É L
A KSH Népességtudományi Kutatóintézet kiadványa demográfiai kérdésekről

50 ÉVE VEZETTÉK BE A GYERMEKGONDOZÁSI SEGÉLYT (GYES)

BEVEZETŐ

A gyermekgondozási segély (gyes) egészen 1967 óta a magyar családtámogatási rendszer központi eleme, melyet lényegében minden kisgyermeket nevelő anyának folyósítanak hosszabb-rövidebb ideig. 2015-ben a szülőképes korú nők mintegy 7 százaléka, havonta átlagosan 163 ezer igénybe vevő részesült a havi 28 500 forintos fix összegű segélyben (melyet 10%-os nyugdíjlevonás terhel), melynek mértéke 2008 óta nem emelkedett. Ám összegénél sokkal fontosabb a társadalmi jelentősége. A köztudatban a gyesnek az a lényege, hogy a szülő (legtöbb esetben az anya) a gyermek hároméves koráig felfüggesztheti a munkapiaci tevékenységét, és otthon maradhat a gyermekével. Ez idő alatt részesül a juttatásban, és a munkahelyén is felmondási védelem alatt áll. A gyes tehát társadalmi státuszt ad, hiszen az anya nem háziasszonyként, eltartottként vagy munkanélküliként van otthon, hanem gyermeknevelés céljából, akár úgy is, hogy közben van biztos munkahelye, ahova bármikor visszatérhet.

1967-et 2017-tel összehasonlítva aligha találunk a gyes-en kívül még egy olyan családpolitikai elemet, amely összeköti az akkori és a mostani kisgyermekes anyákat. Az elmúlt 50 év alatt sok minden megváltozott: a politikai-gazdasági rendszer, a munkaerő-piaci viszonyok és a nők munkapiaci szerepe és motivációja, a gyermekvállalás körülményei, a gyermeknevelés gyakorlata. A gyes azonban továbbra is fontos része a gyermekes családok életének, annak ellenére, hogy ez idő alatt

valamelyest átalakult, és a jelentősége csökkent a gyermekgondozási díj (gyed) előtérbe kerülése miatt. Lássuk, melyek voltak a gyes jellemzői bevezetésekor, és hogyan alakult azóta a juttatás folyósítása. Miért maradt fenn ez az ellátási forma a társadalmi változások ellenére?

A GYES BEVEZETÉSE MÖGÖTT MEGHÚZÓDÓ MEGFONTOLÁSOK

A gyermekgondozási segélyt a 3/1967. (I. 29.) Korm. számú rendelet vezette be, és abban az évben hatályba is lépett. A gyermek két és fél éves koráig járt a fix összegű juttatás, melynek feltétele volt, hogy a szülő nő rendelkezzen tizenkét hónapnyi munkaviszonnyal a szülést megelőzően folyamatosan vagy másfél éven belül, továbbá a kérelem benyújtása idején teljes munkaidőben dolgozzon, és a munkaviszonyában fizetés nélküli szabadságot kérjen. A gyakorlatban tehát ekkor vált lehetővé, hogy a munkavállaló anyák gyermekükkel hosszú időn keresztül, három évig otthon maradjanak.¹ Korábban erre csak a szülési szabadság ideje alatt (1962-től 20 hétig) volt lehetőség, és ennek lejáta után a munkavállaló nők vagy más személyre, intézményre bízták a gyermeket (pl. szomszédasszony, bölcsőde²), vagy pedig hosszabb időre, sok esetben végleg kiléptek a munkapiacról.

Mi motiválta a döntéshozókat az intézkedés bevezetésére? Az 1953-ban hatályba lépett teljes abortusztilalom (Ratkó-korszak) lecsengése után, 1957-től csökkenni kezdett a születések száma. A Ratkó-korszak utolsó évében 190 850 gyermek

¹ Még mielőtt az első igénybe vevők visszakényszerültek volna a munkapiacra a két és fél éves folyósítást követően, 1969-ben kiterjesztették a segélyt a gyermek hároméves koráig.

² 1950-ben 189 bölcsőde működött az országban 6310 férőhellyel, 1960-ban 816 intézmény 29 436 férőhellyel (Sándorné Dr. Horváth, 1986).

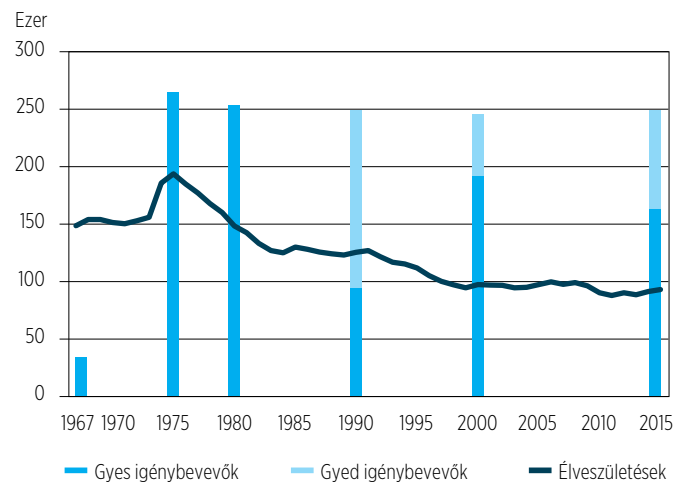
jött világra, egy évvel később, 1958-ban azonban már csak alig több mint 169 ezer, 1962-ben pedig csupán 131 650. A központi vezetés aggódva figyelte a termékenységcsökkenést, amely nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő volt, főleg a nyugati országokhoz képest, ahol épp ekkor születtek meg a nagylétszámú „baby boom generáció” tagjai. A vezetőket nemcsak az aggasztotta, hogy lemaradunk a Nyugattól, hanem azt is felismerték, hogy a magyar lakosság korfája öregedésnek indult: a várható élettartam növekedése és a születések csökkenő száma miatt nőtt az idősek aránya a fiatalokéhoz képest.

A demográfiai okok mellett munkapiaci megfontolásokat is feltételezhetünk a gyest bevezetése mögött. Az ütemezett iparosítás következtében ugyanis a második világháború után egyre több nő vált aktív keresővé. Az akkori propaganda a női egyenjogúság hirdetésének eszközévé tette a női munkavállalást. 1949-ben a 15–54 éves nők kicsit több mint harmada, 1960-ban már több mint fele³ volt jelen a munkapiacra, és várható volt, hogy az 1950-es években született nagyszámú generáció munkapiacra lépésével munkaerő-túlkínálat fog kialakulni. Ideológiai okokból megfelelő megoldásnak tűnhetett a munkanélküliség megelőzésére a nők egy részének kivonása a munkapiacról, mely mellesleg költséghatékony megoldás is volt: megkímélte az államot a további bölcsődefejlesztésektől. Az is várható volt, hogy az intézkedés népszerű lesz a „kettős műszakban” dolgozó nők körében, akik a nehéz gyári munka után a házimunka jelentős részét egyedül látták el. Még nem léteztek az otthoni munkát megkönnyítő modern háztartási gépek, és a férfiak házimunkában való részvétele is legfeljebb néhány fiatalasszony elgondolásában létezett. Sulyok Katalin Egy ország gyesten című 1979-ben megjelent, interjúkat tömörítő könyvében így nyilatkozik erről egy 23 éves, három gyermeket nevelő anya: „A gyerekek többet segítenek nekem, mint ő [férj]. Ő egy szálát keresztbe nem tesz, ahogy mondani szokás. Még a cipőjét se pucolja ki. Elé kell tennem a tiszta ruhát, az ételt, a kávé. Még a hátát is velem mosatja, ha fürdik. Nem neveléses?”⁴ Nem meglepő tehát, hogy a gyest nagy népszerűségnek örvendett. Nemcsak a nőket kímélte meg a gyári munkától, hanem a férfiakat is attól, hogy elkezdjenek részt venni a gyermekek és a háztartás körüli teendőkben. A nagy egyenjogúsági propaganda után és azzal szöges ellentétben intézményesítette a klasszikus női-férfi feladatkörök megosztását.

Az a lehetőség, hogy az anya időlegesen kiléphet a munkaerő-piacról gyermeknevelés céljából úgy, hogy visszatérésekor biztosított a munkahelye, illetve a gyermekgondozásért még juttatást is kap, sokáig egyedüli lehetőségnek számított Európában. Mind a kelet-közép-európai, mind a nyugat-európai országokban legalább egy évtizedet kellett várni hasonló intézkedésekre; sokáig legfeljebb fizetés nélküli szabadságot lehetett igénybe venni gyermeknevelés céljából.

A gyest ráadásul igen bőkezű juttatás volt akkoriban: az átlagos női bér mintegy 40%-a járt a gyermekét gondozó anyának. Az előnyöket mérlegelve az anyák kétharmada már a bevezetés évében igénybe vette a szabadságot, és számuk folyamatosan nőtt az elkövetkező években. 1975-ben 265 ezer nő részesült a juttatásban, az akkor szülőképes korú nők 11 százaléka (1. ábra).

1. ábra: Az élveszületések, a gyest igénybe vevők és a gyedet igénybe vevők számának alakulása 1967–2015 között

Forrás: KSH Demográfiai és Szociális statisztikai évkönyvek.

A GYEST ÉRINTŐ LEGFONTOSABB VÁLTOZÁSOK A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT ÉS UTÁN

Nincs lehetőségünk arra, hogy bemutassuk a gyest közvetlenül vagy közvetetten érintő összes jogszabályváltozást, ám két nagyobb családpolitikai változást mindenképpen meg kell említenünk. Egyrészt a gyermekgondozási díj (gyed) bevezetését 1985-ben, mely szintén a fizetett gyermeknevelési szabadság egy formája. A gyestől mind a mai napig az különbözteti meg, hogy rövidebb ideig (a gyermek kétéves koráig) folyósítják, és összege a korábbi kereset függvénye. Bevezetésekor átlagos összege mintegy kétszerese volt a gyesté, 2015-ben több mint háromszorosa: egy segélyezettre ekkor havonta átlagosan 111 ezer forint támogatás jutott. Amennyiben a család mindkét juttatásra jogosult, úgy – a gyed bevezetése óta – kiválaszthatja a számára kedvezőbbet.

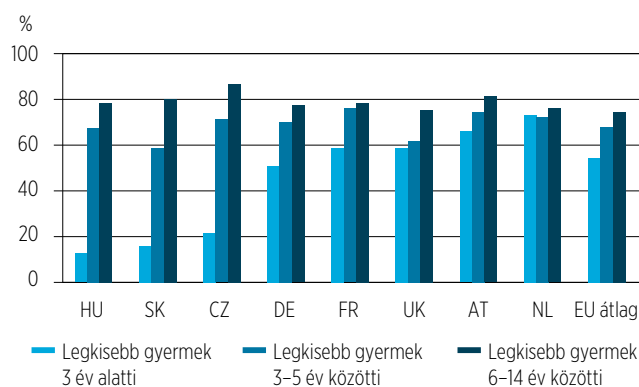
A másik lényeges intézkedést a Bokros-csomag családpolitikai elemei jelentik. 1995-ben ennek keretében megszüntetésre került a gyed, és 1996-ban jövedelemteszteltté vált a gyest. Ezzel egyidőben eltörölték a korábbi munkavállaláshoz való kötését, tehát lényegében egy szociális segéllyé vált, miközben a nem rászorulóknak számára megszűnt a fizetés nélküli szabadság alatti juttatása a gyermek hároméves koráig. Ezek a változások végül nem érintették a családokat, mert 1999-ben ismét bevezetésre került a gyed, a gyest pedig a jövedelemteszt

³ Kolosi et al., 1990: 94.

⁴ Sulyok, 1979: 45.

A kisgyermekes anyák otthonmaradását lehetővé tevő családpolitikai intézkedések (összhangban a magyarok preferenciáival) nagymértékben kihatnak a kisgyermeket nevelő anyák munkapiaci részvételére. Az Európai Unió országai közül ugyanis nálunk a legalacsonyabb a foglalkoztatási rátájuk: a három év alatti gyermeket nevelő anyák alig több mint 10 százaléka dolgozik, míg Ausztriában kétharmaduk, Hollandiában pedig 74 százalékuk. Nagyobb gyermek mellett viszont már a magyarok is visszatérnek a munkapiacra: a 3 és 6 év közötti gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási rátája összhangban van az európai átlaggal, megelőzve például a brit és a szlovák anyákat (2. ábra).

2. ábra: Az anyák foglalkoztatási rátája a legkisebb gyermek életkora szerint néhány országban, 2014

Forrás: OECD Family Database.

eltörlésével alanyi jogon folyósíthatóvá vált. Azóta sem előzetes munkaviszonyhoz nincs kötve, sem nem jövedelemtesztelt: a gyermek születésétől annak hároméves koráig minden családnak folyósíthatják. Amennyiben a család gyedet vesz igénybe, a gyest jellemzően egy évig folyósítják (a gyermek második és harmadik életéve között). A gyed mellett 2014-ig nem lehetett kereső tevékenységet folytatni, míg a gyes mellett ez (változó szabályozás mellett) egyes években lehetséges volt.

A GYES HATÁSA A SZÜLETÉSSZÁMOKRA

A gyes bevezetésének elsődleges motivációja népesedéspolitikai volt. De volt-e kimutatható termékenységi hatása? Ha csak a gyes bevezetését követő évek születésszámait nézzük, akkor azt látjuk, hogy nem fedezhető fel átütő emelkedés. Való igaz ugyan, hogy a teljes termékenységi arányszám növekedett az 1960-as években, ám az 1962-es mélypontot követően (a teljes termékenységi arányszám ekkor 1,79 volt) már 1965-ben, vagyis a gyes bevezetése előtt elkezdett növekedni, és 1967-ben már 2,01 volt. A gyes-hatásnak az is ellentmond, hogy az 1960-as évek végén a teljes termékenységi arányszám ismét csökkenni kezdett: 1971-ben 1,92 volt.

Az 1960-as évek végén gyermeket vállaló nők nagy része az 1940-es évek közepén született, márpedig ezeknek a generációknak született a legkevesebb gyermekük a század folyamán: az 1945-ben született nőknek például csak 1,88 gyermeke született 45 éves koráig. A gyesnek tehát, úgy tűnik, nem volt közvetlen termékenységnövelő hatása.

Ugyanakkor nehezen képzelhető el az utóbbi 50 év családpolitikája a gyes nélkül, így valójában azt a kérdést kell feltennünk, hogy mennyiben lenne rosszabb a magyar népesedési helyzet, ha nem lett volna arra lehetőség, hogy az anyák kisgyermeknevelés céljából fizetett szabadságra menjenek. Figyelembe véve, hogy 50 év alatt a gyes két alkalommal is „menekülést” jelenthetett a munkavállaló anyáknak, valószínűsíthető, hogy erőteljesen befolyásolta a születésszámokat. Bevezetésekor (ahogy már említettük) az

anyák életminőségén javított, lehetővé téve számukra, hogy gyermekszülés után a munkavállalás helyett az otthonmaradást válasszák. Másodsor pedig a rendszerváltás idején, amikor is a munkanélküliség helyett jelentett a nőknek egy védelmező alternatívát. Ekkor ugyanis nemcsak a munkanélküli nők száma ugrott meg, de a gyesen és gyeden lévők száma is számottevően nőtt: 1990 és 1994 között mintegy 20 ezerrel, annak ellenére, hogy eközben az élveszületések száma mintegy 10 ezerrel csökkent. A kisgyermekes munkavállalók egy része a munkanélküliség helyett inkább a gyermeknevelést választotta. Ez a születésszám-csökkenés ugyanakkor más rendszerváltó országokhoz képest alacsony volt, aminek oka abban keresendő, hogy ez alatt az időszak alatt változatlanul megmaradtak a családtámogatási ellátások (köztük a gyes), és az állam a csökkenő GDP mellett is annak igen nagy arányát (mintegy 4 százalékát) költötte a családokra. Csak feltételezhetjük, hogy ennek a támogatásnak a csökkentése, a gyes átalakítása vagy megszüntetése tovább rontott volna a népesedési helyzeten, ahogy ez meg is történt a Bokros-csomag elfogadása után.

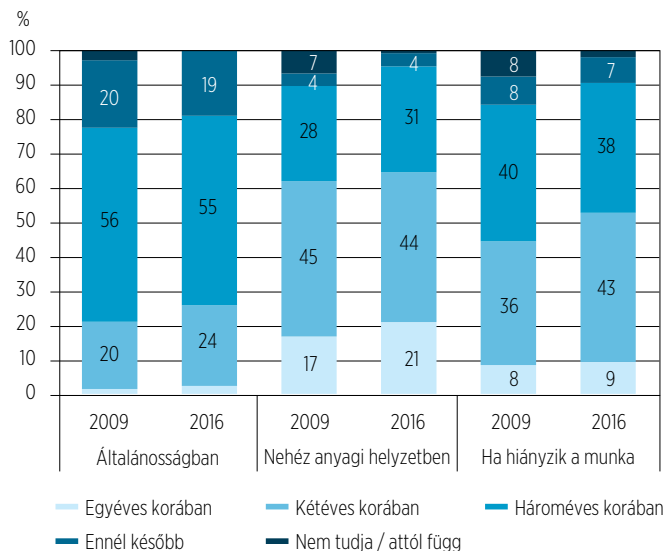
A GYES JELENTŐSÉGE 2017-BEN

Az utóbbi évtizedben valamelyest csökkent a gyes fontossága a többi pénzbeli támogatáshoz képest. Ez egyrészt annak tudható be, hogy összege 2008 óta nem emelkedett, és emiatt egyre erősebb „konkurenciája” a gyed. A gyed főként az utóbbi években került előtérbe, hiszen 2014 óta munkavégzés mellett is folyósítható. Ez korábban csak a gyesre (és csak bizonyos években és bizonyos korlátozásokkal) volt igaz.

Manapság a gyes valójában két szempontból fontos: a gyermek hároméves koráig egyfajta alapjövedelmet jelent azoknak a családoknak, akik (mivel nincsenek meg a korábbi munkavállalási feltételeik) nem jogosultak gyedre. Másrészt a gyedre jogosultaknak folyósítják ennek lejártá után egy évig, a gyermek második és harmadik életéve között, szintén mintegy alap- vagy kiegészítő jövedelemként, akár teljes

idős munkavállalás mellett is. Emellett a gyedhez képest egy társadalmilag sokkal szélesebb körben ismert ellátásról van szó, melyet maig sokan a „teljesállású anyasággal” azonosítanak.

3. ábra: „Ön szerint legkorábban a gyermek hány éves korában fogadható el, hogy az anya visszamenjen dolgozni?” A válaszok megoszlása különféle feltételek mellett, 2009 és 2016

Megjegyzés: Minta: 18–50 éves népesség.
Forrás: Blaskó 2011 és NKI adatgyűjtés 2016 (N=547. Súlyozott adatok).

Ennek azért van jelentősége, mert a magyar társadalom mindmáig a kisgyermekes anyák otthonmaradását preferálja a munkavállalásuk helyett (3. ábra). Általánosságban a 18–50 éves lakosság $\frac{3}{4}$ -e nem tartotta elfogadhatónak 2016-ban,

hogy az anya a gyermek hároméves kora előtt munkába álljon. Ez más országokkal összehasonlítva, ahol az anyák gyakran már a gyermek egyéves kora előtt visszamennek dolgozni, igencsak hagyományos hozzáállás. Ugyanakkor a nehéz anyagi helyzet a többség számára indokolhatja a korábbi munkavállalást (mintegy kétharmaduk ilyen esetben elfogadja a három évnél korábbi munkavállalást). Amennyiben azonban az anyának hiányzik a munkája, ennél kevesebben gondolják, hogy fontos visszamennie dolgozni: a válaszadók valamivel több mint fele szerint helyes, ha ilyen indokkal áll munkába a gyermeke hároméves kora előtt.

A gyermek két- és hároméves kora között folyósított gyese-nek és a vele járó munkahelyi védelemnek még mindig nagy szerepe van abban, hogy a népesség általánosságban az anyai gondozást tartja a legjobbnak ebben az életszakaszban. Valószínűleg ennek köszönhető az is, hogy a gyese mindmáig fennmaradt, és a magyar családpolitika szerves része.

HIVATKOZÁSOK

Blaskó Zsuzsa (2011): Három évig a gyermek mellett – de nem minden áron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. *Demográfia*, 54(1), 23–44.

Kolosi Tamás – Andorka Rudolf – Vukovich György (szerk.) (1990): *Társadalmi Riport 1990*. Társadalmi és Szociológiai Intézet, Budapest.

Sándorné Dr. Horváth Erika (1986): *A gyestől a gyedig*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Sulyok Katalin (1979): *Egy ország gyesein*. Kozmosz Könyvek, Budapest.

További információ:

Makay Zsuzsanna makay@demografia.hu

KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
KUTATÓINTÉZET

KORFA – NÉPESEDÉSI HÍRLEVÉL

Szerkesztő: Kapitány Balázs kapitany@demografia.hu

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

Cím: 1024 Budapest, Buday László utca 1-3.

Terjesztő: Ferkis Anna ferkis@demografia.hu

Telefon: 06-1-345-6947; Fax: 06-1-345-1115

ISSN 1586-7684 (nyomtatott) HU ISSN 2062-7599 (online)

TISZTELT OLVASÓNK!

A Korfa korábbi számai letölthetők a www.demografia.hu oldalról. A kiadvány szövege és ábrái tovább szerkeszthető formátumban igényelhetők Kapitány Balázs szerkesztőtől a kapitany@demografia.hu e-mail címen.